

Om Katyn-massakern

Innehåll

Presentation	1
Mord med tredubbel vinst	2
Tillfångatagna.....	2
”Goebbels gräver för segern”	4
Vändning i rapporteringen	5
Åklagare i Kraków	5
Tredubbel vinst.....	6
Churchill om Katyn-massakern.....	8
P. Sudoplatov: Om Katyn-affären	10
Appendix 5: Orsaken till massakern i Katynskogen	12

Presentation

Våren 1940 avrättades ett stort antal polska ”krigsfångar” (officerare, poliser m m), sammanlagt över 21500 personer, av den sovjetiska säkerhetstjänsten. Av dessa likviderades c:a 4500 i Katyn-skogen och de övriga vid andra fångläger och fängelser (anledningen till att man vanligen bara talar om ”Katynmassakern” är att det var den som först uppmärksammades när massgravarna avslöjades av nazistiska trupper 1943).

Den svåra flygolyckan utanför Smolensk i april 2010, där Polens president och en stor del av den högsta militärledningen i Polen omkom, aktualiserar Katynmassakern, eftersom det var just för att hedra de som där miste livet som de polska dignitärerna kom till Smolensk.

Under Stalin-epoken och flera årtionden efteråt förnekades från sovjetiskt håll allt ansvar för massakern, som i stället skyldes på nazisterna. Efter Gorbatjovs mattillträde 1985, med ”glasnost”, förändrades dock den sovjetiska attityden och 1987 beslöts, efter påstötningar från Polen, att tillsätta en undersökningskommission för att utreda det hela. Detta resulterade i att det (1990) publicerades dokument och andra uppgifter (bl a intervjuer med inblandade) som bekräftade att massakern utförts efter beslut från högsta politiska ort, med Stalin i spetsen.

Sedan dess har ett stort antal historiska arbeten producerats om dessa händelser. Katyn-massakern och dess efterspel finns även beskriven i en film, ”Katyn”, regisserad av den kände polske regissören Andrzej Wajda (2007).

Vi har här tagit med tre texter om Katynmassakern:

- Den första är från tidskriften *Östeuropa och vi* nr 1-1980, dvs författad innan den sovjetiska statsledningen släppte på förlåten, och ger en bra bild av vad som man ansåg sig veta vid den tiden – i stort sett har den senare historiska forskningen bekräftat den bild som här ges. Vi får också en beskrivning av hur man på olika håll försökt mörklägga historien.
- Den andra är ett utdrag ur brittiske premiärministern Churchills arbete om *Andra världskriget* (6 band) som gavs ut i svensk översättning i början av 1950-talet. Avsnittet visar hur krigsansträngningarna gjorde västmakterna ointresserade av att ta itu med frågan.
- Den tredje är ett utdrag ur Pavel Sudoplatovs självbiografiska bok *Direktoratet* (sv utg. 1994). Sudoplatov var chef för sovjetiska säkerhetstjänsten på Stalins tid och därför är hans version extra intressant. Om vi ska tro honom så var han inte informerad om Katyn-affären. Som bilaga till artikeln återges ett brev från Berija till Stalin (från 5 mars 1940).

Martin Fahlgren 13 april 2010

Mord med tredubbel vinst

Innan Hitler anföll Polen i september 1939 träffade han en överenskommelse med Stalin om den nya gränsdragningen.

Fram till andra världskriget betraktades fascismen och kommunismen som helt motsatta samhällsskick. Även efter Ribbentrop-Molotov-pakten¹ hade man svårt att upptäcka likheter mellan dessa två system. Nazismens brott erkände man i den stund, då man själv fallit offer för den. Trots all information fick Stalins brott vänta, tills Chrusjtjovs avlade sin bekännelse. De socio-psykologiska mekanismer som har påverkat hela nationer att livligt reagera på nazistiska brott och blunda för kommunistiska är fortfarande utforskade. Ett av de mest intressanta exemplen på detta förhållande utgör massmorden i Katynskogen,

Det var inte Stalins största brott men troligen ett av de bäst beskrivna och kanske för studium mest intressanta då det gäller politikernas manipulationer och allmänhetens förvirrade reaktioner.

Den 17 september 1939 nådde tyska trupper den med Stalin överenskomna linjen längs floden Bug. Warszawa upprätthöll fortfarande sitt försvar, men den polska regeringen hade redan gått i exil. Sedan flera dagar hade nazistiska diplomater uppvaktat den sovjetiska regeringen med talrika petitioner. Man krävde snabb sovjetisk inmarsch i östra Polen. Först den 16 september telegraferade Molotov till sin vän Ribbentrop, att den Röda Armén kunde ingripa.

Tidigt på morgonen den 17 september gick de sovjetiska trupperna över Polens gräns. Officiellt förklarade man att den polska staten hade sönderfallit och att den sovjetiska regeringen ville skydda de ukrainska och vitryska minoriteterna. Men ingen var riktigt säker. Tidigare fientliga uttalanden från både sovjetiska och tyska diplomater pekade på möjligheten att Sovjet uppträdde som allierad med Polen, Frankrike och England. Sovjetiska officerare hade diskret spridit ett liknande rykte. Med anledning av detta gav många polska befälhavare order till sina trupper att undvika all väpnad kamp med den Röda Armén.²

Sovjetiska styrkor omringade och avväpnade de polska trupperna en efter en. Från sovjetiskt håll uppträdde man oftast artigt och välvilligt och man ville tydligt ge sken av att det egentligen var Nazityskland som var den gemensamma fienden. Systematiskt skilde man alla officerare från sina soldater, delvis med hjälp av löftet om att dessa skulle kunna få resa till Rumänien och vidare till Frankrike, där redan en polsk armé i exil höll på att organiseras.

Tillfångatagna

Av dessa tillfångatagna officerare och soldater kunde man efter 1941 i Sovjet bilda två arméer på sammanlagt 400 000 man. Majoriteten av dem gick igenom sovjetiska koncentrations- och arbetsläger eller, i bästa fall, sändes de till intern exil i den asiatiska delen av Sovjetunionen. Polackerna fick ”amnesti” år 1941 efter överenskommelse med den polska exilregeringen i London. Redan vid den tiden kunde man konstatera, att omkring 80 % av den tillfångatagna officerskåren var försvunnen.

¹ Pakten Ribbentrop-Molotov undertecknades den 23 augusti 1939. I det hemliga tilläggsprotokollet delades Östeuropa mellan Sovjetunionen och Nazi-Tyskland.

² Den polske befälhavaren riktade följande order till sina soldater i samband med den ryska inmarschen: ”Sovjet har marscherat in. Jag beordrar allmänt tillbakadragande till Rumänien och Ungern, längs kortast möjliga vägar.

Strid inte med bolsjevikerna, annat än vid anfall från deras sida eller försök att avvärja våra trupper. Direktiv för Warszawa och städer som skulle försvara sig mot tyskarna — utan förändringar.”

På upprepade frågor från den polska sidan förklarade Stalin, och efter honom flera höga sovjetiska diplomater, att alla polacker hade blivit frisläppta från sovjetiska koncentrationsläger och fångelser. Under tiden organiserades en polsk armé på sovjetisk mark under general Anders' befäl³. Den polska underrättelsetjänsten började granska alla spår efter de försvunna polska officerarna. Man uppskattade då att omkring 10 000 officerare saknades samt att dessa officerare i september 1939 placerades i tre läger: Kozielsk, Ostasjov och Starobielsk. Den 5 april 1940 började man gradvis tömma dessa läger under förevändning att fångarna skulle få lov att återvända till Polen, d v s till den av tyskarna ockuperade delen. Omkring 400 fångar flyttades till ett annat läger och dessa överlevde. Alla spår efter de återstående officerarna var utplånade. Man visste dock att det gick transporter i riktning mot Smolensk. Officerarnas familjer i Polen hade brevkontakt med dem senast i maj 1940. Inte heller hade man hittat några spår efter dessa officerare i nazistiska koncentrationsläger.

När Stalin blev informerad om det insamlade materialet svarade han att polska officerare användes vid ett vägbygge nära Smolensk samt att dessa troligen hade flytt när Röda Armén drog sig undan för tyskarna i juni 1941. Den polska sidan misstänkte dock något annat och konflikter kring de saknade polska officerarna var en av orsakerna till att general Anders gick ut ur Sovjetunionen med sin 100 000 man starka armé. Denna armé kämpade sedan mot tyskarna i Afrika och i Europa.

Både amerikaner och engelsmän kände till vad konflikten handlade om men bestämde sig för att tysta ner den. Information om de saknade polska officerarna läckte också ut till den tyska underrättelsetjänsten och man startade egna efterspaningar i närheten av Smolensk. Dessa blev framgångsrika och den 14 april 1943 publicerades de första artiklarna om de nazistiska upptäckterna i Katyn. Redan den 15 april 1943 publicerade alla svenska dagstidningar information om de tyska avslöjandena. Alla var helt eniga i sin bedömning. I GHST kunde man läsa följande:

”. . . Den helt tyska Aftenposten i Oslo framför i frihet 10 000 lik efter polska officerare, som ryssarna mördat och puttat i stora massgravar. De ha grävts upp igen, liken ha räknats och identifierats, allt med tysk grundlighet. Massor av detaljer lämnats. Bland annat förtäljes, att man av skottens beskaffenhet kan fastställa, att GPU varit i farten. (...) Det kan vara riktigt till en viss grad, men endast till en viss grad. När en historia blir överlastad med detaljer, kantrar den och går till botten. Läsaren av den lilla nätta berättelsen kommer lätt att tänka på de meningsskiljaktigheter, som på senaste tid yppat sig mellan ryssar och polacker. (. . .) Att de båda folkens gemensamma fiende kan komma på idén att driva en kil i den spricka, som blivit synlig, för att ytterligare vidga den, är lätt att förstå. Den vackra historien om *10 000 mördade polska officerare kunde kanske bli en dylik kil, om den bara vunno tilltro. Fresta duger.*”

Två dagar senare, den 17 april, publicerade man i de svenska tidningarna en kort notis om att den sovjetiska informationsbyrån betecknade de tyska uppgifterna som fritt uppfunna.

Den 20 april publicerade SDS en information på tio rader om att den polska exilregeringen vänt sig till den Internationella Rödakorskommittén med begäran om att den skulle företa en undersökning av fyndet av de polska officerarnas lik nära Smolensk. Detta telegram som publicerades i flera tidningar över hela Europa föranledde att Stalin några dagar senare bröt de diplomatiska förbindelserna med den polska regeringen. Den 27 april kommenterade GHST fallet under en stor rubrik:

POLSKA EXTREMISTER VÅLLADE BRYTNINGEN. DE ALLIERADES SYMPATIER ÄRO ALLMÄNT PÅ RYSK SIDA.

³ General Anders själv hölls fängslad.

Den andra polska armén bildades 1943. Den var underordnad De polska patrioternas förbund, som var en kommunistisk organisation.

I själva artikeln kunde man läsa följande:

”Med de allierades och särskilt Storbritanniens hjälp har tidigare under detta krig samförstånd skapats mellan den polska regeringen och Sovjetunionen. (. . .) Brytningen är en stor seger för den tyska diplomatin, vars långa och intensiva arbete för att bryta den allierade fronten äntligen burit frukt. Att ansvaret för det skedda huvudsakligen påvilar polska extremistgrupper i London är en klen tröst. (. . .) Den rysk-polska brytningen har en lång förhistoria, vars mera sensationella kapitel skrivits av polska ytterlighetsgrupper. Somliga äro antisemiter, och andra sociala och politiska idéer ha starkt tycke av fascism. (. . .) Extremisterna ha emellertid icke nöjt sig med publicistisk aktivitet. Och samtliga de allierade torde äga sorglustiga erfarenheter av deras verksamhet.”

Att dessa extremister också oftast var vittnen från sovjetiska koncentrationsläger ville man inte höra av. Allt vittnesmål om sovjetiska brott betecknades då som fascism.

Beträffande den ovanangivna antisemitismen är det ett känt faktum att det fanns och finns antisemiter bland polackerna. Man bör också erkänna att Stalin och hans propagandister var betydligt duktigare än Goebbels och hans män.

Stalin började sin vänskap med Hitler med att avsätta Litvinov⁴ och en del andra judiska tjänstemän för att för nazisterna bevisa att han var lika misstänksam mot judarna som Hitler. Under åren 1939-1941 utlämnades tusentals tyska kommunister av judisk börd från Sovjet till Tyskland och de flesta av dem mördades sedan i tyska koncentrationsläger. Sovjetiska kommunisters senare utvecklade antisemitism är välkänd. Det som förvånar är att i GHST stämmer anmärkningen om den polska antisemitismen exakt med de instruktioner som lämnades ut till västerländska kommunistiska partier beträffande propaganda mot polacker. Artikelns författare hade rätt åtminstone på en punkt:

”. . . att den tyska propagandan fått order om att så exploatera massgraven i Katyn, att historierna komma världen att glömma Rotterdam, Lidice och andra offer för nazismen.”

Även här uppgavs Rotterdam, Lidice och ”andra offer” för att inte nämna att polackerna vid sidan om judar var huvudobjekt för den nazistiska förintelsen.

”Goebbels gräver för segern”

Under följande månader år 1943 kan informationen om Katynmassmorden i den svenska pressen väl karakteriseras genom citat från rubriker: ”Goebbels gräver för segern”, ”Massgravar i Katyn äro ett stort tyskt propagandanummer”, ”Osmaklig tyskt propagandatryck till svenskar”, ”Ny massgrav 'att upptäcka' för tyskarna”.

Den sista rubriken var kanske mera intressant är andra. Redan från början hade tyskarna kungjort att de hittat omkring 10 000 lik efter polska officerare. Som jag har nämnt var det precis den siffran, som den polska underrättelsetjänsten hade räknat fram 1942 och som dykt upp under förhandlingar med Stalin. Tyskarna visste inte då, att i själva verket var denna siffra betydligt högre — 15 700 av vilka endast 400 överlevde. Man hittade alltså ”10 000”. Det visade sig dock sedan att det endast fanns 3 000-4 000 lik i gravarna. Man väntade sig göra nya upptäckter. Om någon skulle ha begärt information hos polackerna hade man kanske börjat ana, att det kunde ligga en sanning bakom den tyska propagandan.

I början av 1944 återerövrade Röda Armén Smolensk och en sovjetisk kommission startades för att undersöka lik fynden i Katynskogen. Redan den 27 januari utfärdades en första rapport enligt vilken det inte fanns något tvivel om att morden hade begåtts av tyskar. För första gången höjdes också siffran från tio till elva tusen offer. Man kände redan väl till att tyskarna endast hade hittat drygt 4 000 lik. Den sovjetiska sidan ville dock bli kvitt med fler.

⁴ Litvinov var sovjetisk utrikesminister under åren 1930-39.

Nyheter om de sovjetiska obduktionsresultaten rapporterades till den svenske läsaren redan den 28 januari 1944. Sympatierna var fortfarande allmänt på den ryska sidan. Samma dag fick man genom Reuters telegram veta att den sovjetiska regeringen ”icke funnit sig vara i stånd att acceptera ett amerikanskt medlingserbjudande mellan den polska och sovjetiska regeringen”. Man tillbakavisade erbjudandet med varm uppskattning och i djup övertygelse om ”den tvingande nödvändigheten av att finna andra vägar att göra slut på det ödesdigra läget.” (SvD 440128). Några månader senare befanns Sverige vara ett av de första länderna som erkände en sovjetvänlig polsk regering i Lublin.

Efter krigets slut erkände två tyska officerare i Moskva i december 1945 att Katynmassmorden hade organiserats av tyskar. Siffran hade stigit till 20 000 polska officerare och judar. På svenskt håll undrade ingen hur detta var möjligt. Hur hade tyskarna kunnat få tag på dessa polska officerare? Man förmedlade fortfarande nyhetsrapporter om Katyn utan att ifrågasätta innehållet i dem. Redan tidigare i juni 1945, hade flera svenska tidningar publicerat sensationella uppgifter från Brigadeführer Schellenberg. Enligt honom hade Ribbentrop och Goebbels organiserat massgravshistorien. Liken skulle ha hämtats ur tyska koncentrationsläger och därefter iförts gamla polska officersuniformer. Siffran över antalet offer var då 12 000. Den svenske läsaren fick inte veta, att Brigadeführern talade i egenskap av fånge hos Röda Armén.

Vändning i rapporteringen

En vändning i rapporteringen om Katynmassmorden började först under rättegången i Nürnberg Den 13 maj 1946 kunde man i SvD läsa bl a följande:

”Domstolen kommer också att överväga en ansökan av Göring att få kalla två tyska officerare som vittnen i fråga om Katynmorden. Den ryske åklagaren Prokovskij opponerade sig häremot och förklarade att om dessa vittnen inkallade skulle han kalla en 'lång rad' vittnen och framlägga nya dokument om Katynfynden.”

Om dessa tyska officerares sensationella erkännanden i Moskva rapporterades i SvD den 2 januari 1946 under rubriken: NAZISTER ERKÄNNER KATYNNASSAKER.

Katynmorden återkom ett flertal gånger under Nürnbergrättegången. Det fastslogs inte, vilka som var de verkliga brottslingarna, men indirekt blev tyskarna frikända. Under processen vittnade professor Markoff från Bulgarien mot den nazistiska versionen. Han var medlem i en internationell kommission som i april 1943 undersökte likfynden. Professor Markoff arresterades år 1945, alltså ett år före sitt vittnesmål i Nürnberg då han bestred kommissionens uttalande. Kort efter sin vistelse i Nürnberg dog han i ett sovjetiskt fängelse.

Åklagare i Kraków

År 1948 blev fallet Katyn aktuellt igen i den svenska pressen med anledning av ett uttalande av en polsk avhoppare. Stämningen var då helt annorlunda och man var nu villig att lyssna även på polackerna. Först då fick man i Sverige veta att innan Nürnbergrättegången hade den polska, sovjetvänliga regeringen förberett sin egen Katynrättegång. Rättegången skulle bevisa tyskarnas skuld. Åklagaren i Kraków fick i uppdrag att förhöra alla möjliga vittnen samt få tag på det tyska bevismaterial som under krigets sista veckor hade erövrats av den polska motståndsrörelsen, och gömts undan.

Åklagaren Roman Martini svek sina uppdragsgivare och framförde rannsakan med största noggrannhet. Ur hans rapport till Justitiedepartementet i Warszawa framkom det att morden inte kunde ha begåtts av tyskar. Två dagar efter det att denna rapport överlämnats mördades Roman Martini i sin lägenhet i Kraków. I anslutning till denna information i SvD (480215) hittar man nedanstående förklaring för tidigare ståndpunkter:

”När Svenska Dagbladet i april 1943 publicerade en artikel av författaren Örnulf Tigerstedt, som var ögonvittne till undersökningen av massgravarna i Smolensk, betecknades artikelns uppgifter i

en del svenska pressorgan som nazistpropaganda, och författaren har länge fått lida under beskyllningen för att ha varit nazist.”

Vid den tiden hade det visat sig att det fanns folk i Sverige som var välinformerade om Katynmassmorden. Sydsvenska Dagbladet publicerade en intervju med professor Gösta Häggqvist från Karolinska institutet. Professor Häggqvist offentliggjorde för den svenska pressen att alla internationella experter sedan länge var helt eniga beträffande den sovjetiska skulden. Han uppgav också den riktiga siffran över antalet offer — 15 000. Professor Häggqvist talade inte enbart om rättsmedicinska bevis utan kunde även avslöja den politiska bakgrunden till Stalins brytning med den polska exilregeringen och redogöra för den propagandateknik som användes för att isolera polackerna i väst.

Fyra år senare var det kalla kriget på sin höjdpunkt. Det är därför inte förvånande att man i Förenta Staterna bestämde sig för en granskning av Katynmassmorden. Ett speciellt utskott tillsattes och över 150 vittnen från USA och Europa förhöordes. Nu var man också beredd för att undersöka de flera tusen sidor omfattande tyska, sovjetiska och polska dokument. Den svenska pressen rapporterade helhjärtad utskottets resultat och i sina kommentarer till Katynmorden märkte man för första gången att polackerna inte hade varit Hitlers bundsförvant under kriget. Fram till år 1952 hittar vi i 64 granskade artiklar om Katyn en del falska beskyllningar om polackernas samarbete med nazister och inte en enda uppgift om deras insatser i kampen mot nazismen.

Efter år 1952 har intresset för Katynmassmorden sjunkit till nästan noll. År 1956 publicerade Svenska Dagbladet en kort notis om att den kommunistiska regeringen i Polen hade bestämt sig för att utreda Katynmassakern, att företaget blev fiasko har man inte rapporterat⁵.

År 1961 fick man veta att en grupp av polska officerare krävde en ny Katynundersökning samt att omkring 100 officerare utstöttes ur armén för detta krav.

År 1978 nämndes Katyn i den svenska pressen med anledning av den polska censurens hemliga dokument som avslöjades av en polsk censor som hoppade av i Sverige. Enligt den polska censurens föreskrifter bör all information om Katyn undvikas i den polska pressen. Eventuell beskrivning av händelseförloppet bör följa mönster från den sovjetiska uppslagsboken, samtidigt som all information om tidpunkten för morderna måste vara efter juni 1941⁶.

Tredubbel vinst

Fyrtio år skiljer oss från skotten i Katynskogen. Under kriget stupade sex millioner polska medborgare. De flesta för de tyska nazisternas händer, en stor del för sovjetiska händer. England och Frankrike gick in i kriget för Polens skull men inte en enda fransk eller engelsk soldat blev sårad för det i september 1939.

De franska och engelska garantierna var från början tänkta som en bluff mot både Hitler och polackerna. Folkmordet i Katyn, där det ligger 4 000 offer, och på andra ställen, där resten av de försvunna 15 000 polska officerarna finns, gav Stalin en tredubbel vinst. Han hade fysiskt utplånat flera tusen av sina motståndare, vunnit en förevändning för att bryta samarbetet med den polska Londonregeringen och bibehålla samarbetet med USA och England, och dessutom hade han lyckats skapa en fientlig opinion mot sina planerade offer. Västeuropas fientliga inställning mot polackerna var kanske det viktigaste. Den svenska allmänna opinionen var inte den enda som samarbetade med Stalin på den sista punkten.

⁵ Envisa rykten i Polen gjorde gällande att Chrusjtjov föreslog ett sovjetiskt erkännande av Katynmorden och att den polske partiledaren 1956, Wladyslaw Gomulka, avvisade detta med tanke på den redan fientliga inställningen mot Sovjetunionen bland den polska befolkningen.

⁶ Den polska censurens dokument publicerades i *Östeuropa och Vi* (1/78).

År 1979, på Stalins 100:e födelsedag, kunde man läsa i SvD: "Vittnesbörderna om Stalins terrorpolitik är otaliga. Avslöjandena om den tvång Solzjenitsyn i landsflykt 1974. Det var Solzjenitsyn som publicerade den *första* (kursivering — förf.) sensationella lägerskildringen, en beskrivning av en värld som många sovjetmedborgare inte kände till."

Även idag vill man inte erkänna att man kände till men inte tyckte om sanningen, att det fanns hundratals vittnesmål som fullständigt nonchalerades. Stalins bild i den svenska pressen förtjänar sin egen bok. Den moderna rapporteringen från Östeuropa har sin långa förhistoria samt en del dolda psykologiska mekanismer.

Andrzej Koraszewski

Ryska oppositionella:

"Vi är medvetna om vår skuld"

Den förste september 1939 kommer alltid att ihågkommas som den dag i mänsklighetens historia, då andra världskriget bröt ut, medan den sjuttonde samma månad i vårt land och i synnerhet i Ryssland förknippas med vår nationella skuld gentemot den polska nationen.

Denna dag begick två totalitära regimer från öst och väst ett av det tjugonde seklets grövsta brott — den fjärde, skändliga och olagliga delningen av den polska staten — vilket den fria världen genom sin passivitet tolererade.

Andra världskriget påbörjades som bekant av England och Frankrike i försvar av Polens suveränitet. Det föreföll som om rättvisan triumferade. Beklagligt nog har dock Polen ännu inte återfått sin frihet och alla offer för att uppnå den har hittills varit förgäves.

Det är uppenbart att huvudansvaret för de begångna skändligheterna faller på den politiska maffia, som utövar en våldsdiktatur över alla vårt rikets nationer. Självfallet begås brotten av enskilda individer, men det är nationen, som får bära ansvaret för dem. Därför bör vi ryska intellektuella ha det förflutna i åtanke och i all ödmjukhet ta på oss den smärtsamma skulden för de grymma förbrytelser, som i Rysslands namn begåtts mot Polen. Morden på de många oskyldiga i Katyn, det lömska förräderiet av Warszawa-upproret 1944, interventionsförsöket 1956 — allt markerar på ett outplånligt sätt vår kollektiva, nationella skuld, som det är vår historiska plikt att sona.

Fullt medvetna om denna skuld vill vi emellertid med stolthet framhålla, att framstående ryssar från Hertsen till Tolstoj under hela den polska 200-åriga frihetskampen varit på polackernas sida. Denna ädla tradition lever ännu i våra tider. De mest representativa krafterna i våra respektive nationer närmar sig varandra och förenar sig andligen i kampen mot diktaturen. Det är ingen tillfällighet att våra polska bröder är i främsta ledet bland dem som idag höjer sin röst i försvar av de ryska intellektuella — i ömsesidighet. Vi är djupt övertygade om att det ur vår gemensamma kamp mot det totalitära våldet och den giftiga lögnen kommer att uppstå en ny typ av relationer mellan våra länder. Relationer, som för alltid kommer att utesluta möjligheten av att misstagen och brotten från det förflutna upprepas. För oss är detta inte bara ord utan också en trossats.

Josiv Brodskij, Alexander Galitj, Naum Korjzavin, Vladimir Maximov, Viktor Nekrasov, Andrej Siniavskij, Andrej Volkonskij.

Jag upplever starkt den för 38 år sedan genomförda polska delningen och hoppas, att åminnelsen av den kommer att utgöra grunden för ett gemensamt ansvar för polacker och ryssar för våra nationers och hela mänsklighetens fortsatta utveckling.

Den 21 augusti 1975

Andrej Sacharov

Ur Winston S. Churchill, *Andra världskriget*, band 4, sid. 736-49

Churchill om Katyn-massakern

... När Polen efter fördraget Ribbentrop-Molotov i september 1939 översvämmades av de tyska och ryska arméerna gav sig tusentals polacker till ryssarna, som deras land inte var i krig med, och internerades. Genom senare tysk-ryska överenskommelser överlämnades många av dem till tyskarna som använde dem till tvångsarbete. Enligt Genève-överenskommelsen kan inte krigsfångar av officers rang behandlas på detta sätt. Bland de 14.500 polacker som Sovjet höll internerade i tre läger i Smolenskdistriktet var 8.000 officerare. Ett stort antal av dessa tillhörde de intellektuella kretsarna: det var universitetsmän, ingenjörer och andra framstående medborgare som hade mobiliserats som reservofficerare. Fram till våren 1940 kom då och då underrättelser om dessa fångar men från och med april 1940 sänkte sig tystnaden över de tre lägren. I tretton eller fjorton månader saknades varje spår av nyheter om invånarna. De befann sig visserligen under sovjetkontroll — men inga brev eller hälsningar kom från dem och någon rymning hördes inte av.

När Hitler den 20 juni 1941 överraskade ryssarna med sitt angrepp förändrades i ett slag relationerna mellan Ryssland och Polen. De blev bundsförvanter. General Anders och andra polska generaler som dittills hade förvarats under hårda förhållanden i ryska fängelser och även utsatts för misshandel blev nu tvättade, uppklädda, frigivna, välkomnade och tilldelade höga befäl i de polska styrkor som Sovjet uppsatte till försvar mot de anfallande tyskarna. Polackerna som länge varit oroliga för den stora gruppen officerare i de tre interneringslägren anhöll att de skulle frigges för att kunna ansluta sig till den nya polska armén, där de skulle ha varit ovärderliga. Omkring 400 officerare samlades ihop från andra delar av Ryssland men ingen kunde anträffas från de tre Smolensk-lägren som nu befann sig i tyskarnas klor. Trots upprepade förfrågningar hos sina nya vapenbröder kunde polackerna inte få några upplysningar. De ledande polackerna som hade ständig kontakt med sovjetmyndigheterna, vilka hjälpte dem att uppsätta den polska armén, iakttog vid flera tillfällen en viss förlägenhet hos de ryska funktionärerna men de fick inte veta något om var de 14.500 internerna i de tre lägren fanns och ingen överlevande dök upp. Detta ledde givetvis till misstänksamhet och friktioner mellan de polska och ryska regeringarna.

Kriget rullade vidare. Tyskarna höll det område där lägret fanns. Det gick ytterligare ett år.

I början av april var Sikorski en dag på lunch i nr 10 Downing Street. Han förklarade att han hade bevis för att sovjetmyndigheterna hade mördat de 15.000 polska officerarna jämte andra fångar och grävt ner dem i massgravar i skogarna, särskilt kring Katyn. Han hade fullt av bevis. "Om de är döda kan ingenting väcka dem till liv igen", anmärkte jag. Han förklarade att han inte kunde tvinga sina medarbetare till tystnad och att de redan hade släppt ut nyheten till pressen. Utan att underrätta brittiska regeringen om sin avsikt utsände polska London-regeringen den 17 april en kommuniké vari meddelades att internationella Röda korset i Schweiz hade anmodats att sända en delegation till Katyn för att verkställa undersökning på ort och ställe. Den 20 april anmodades polske ambassadören i Ryssland att begära ett uttalande av Sovjet om de tyska uppgifterna.

Den 13 april anklagade den tyska radion formligen sovjetregeringen för att ha mördat de 14.500 polackerna i de tre lägren och föreslog en internationell undersökning på ort och ställe om deras öde. Det är inte att undra på att polska regeringen lockades av denna plan men internationella Röda korset i Genève meddelade att det inte kunde åta sig en undersökning av de tyska anklagelserna såvida inte en liknande inbjudan kom från sovjetregeringen. Tyskarna började en egen undersökning och en sakkunnigkommitté sammansatt av medlemmar från länder som stod under tyskt inflytande framlade en utförlig rapport där det uppgavs att

närmare 10.000 lik hade anträffats i massgravar och att de papper som hade funnits på liken jämte iakttagelser på de växande träden som hade planterats på gravarna visade att avrättningarna hade ägt rum på våren 1940 när området befann sig i ryska händer.

I september 1943 återtog Katyn-området av ryssarna som då tillsatte en kommitté, uteslutande bestående av ryssar, för att undersöka Katynpolackernas öde. Kommittéutlåtandet som avlämnades i januari 1944 gjorde gällande att på grund av den snabba tyska frammarschen hade de tre lägren inte hunnit evakueras utan de polska fångarna föll i händerna på tyskarna som sedermera mördade dem. Denna version förutsätter att nära 15.000 polacker officerare och manskap, som man inte hade hört något av sedan på våren 1940, kom i tyskarnas händer i juli 1941 och sedermera mördades av tyskarna utan att en enda lyckades undkomma och anmäla sig antingen hos de ryska myndigheterna eller hos någon polsk konsul i Ryssland eller hos den underjordiska rörelsen i Polen. När man tänker på den förvirring som den tyska frammarschen måste ha åstadkommit, vaktpersonalens flykt inför de annalkande invasionsstyrkorna och alla senare kontakter under det rysk-polska samarbetets tid måste accepterandet bli en ren trossak.

För ovanlighetens skull begav jag mig ner till Chartwell för att stanna över natten. Då ringde det i telefonen och jag fick veta att sovjetambassadören önskade träffa mig omedelbart och redan var på väg. Maiskij var ovanligt nervös. Han överlämnade ett telegram från Stalin av innehåll att efter de ruskiga anklagelser för massmord på de polska officerarna i fångenskap som den polska Londonregeringen offentligt hade riktat mot Ryssland och sedermera vidhållit uppsades med omedelbar verkan fördraget av 1941. Jag anmärkte att jag ansåg det oklokt av polackerna att låna sig till sådana historier men hoppades livligt att denna dumhet inte skulle behöva medföra ett avbrott i relationerna med Sovjet. Jag uppsatte ett telegram till Stalin av detta innehåll. Maiskij bemötte anklagelsen och anförde olika skäl för att visa, att det var fysiskt omöjligt att ryssarna kunde ha begått brottet. Jag hade hört en massa om saken från olika håll och brydde mig inte om att ingå på någon saktidiskussion. ”Vi måste slå Hitler”, sade jag, ”och tiden är inte lämplig för gräl och beskyllningar.” Men det hjälpte inte, jag kunde inte hindra brytningen mellan de ryska och polska regeringarna. Denna vållade stora olägenheter. Vi måste först och främst få iväg från Ryssland en massa polska soldater som kämpade där och en hel del kvinnor och barn. Dessa filantropiska åtgärder fortgick med vissa avbrott liksom uppsättandet av tre polska divisioner i Persien under general Anders.

Vid Nürnberggrättegången mot de tyska krigsförbrytarna upptogs mordet på polackerna i Katyn i anklagelseakten mot Göring och några av de andra. Den tyska undersökningskommissionens utlåtande föredrogs för domstolen. Segrarmakterna beslöt emellertid att undvika ämnet och brottet i Katyn blev aldrig fullständigt utrett. Sovjetregeringen begagnade inte tillfället att frita sig från den ohyggliga och allmänt trodda anklagelsen och definitivt lägga skulden på den tyska regeringen som var representerad bland de anklagade av några av sina främsta män. Katyn nämns inte i den del av domstolsutlåtandet som handlar om nazisternas behandling av krigsfångar. Envar har därför rätt att bilda sig en egen mening och det saknas sannerligen inte material i den mängd böcker som har utgivits av de polska ledarna i exil, och särskilt Mikolajczyk, den forne polske konseljpresidenten som ingick i den första polska regeringen efter kriget, samt general Anders.

Ur Sudoplatov, *Direktoratet* sid 294-5

P. Sudoplatov: Om Katyn-affären

Pavel Anatolevitj Sudoplatov (1907-1996) var åren 1933-1953 hög medlem av sovjetiska underrättelsetjänsten, där han avancerade till generallöjtnant. Han organiserade bl a mordet på Trotskij (1940) och ledde det sovjetiska kärnvapenspionaget under 1940-talet. *Direktoratet* är hans "självbiografi" – Red

Mörkläggningen av fallet Wallenberg påminner om försöken att dölja den ökända Katyn-affären. Aleksandr Sjelepin, KGBs dåvarande chef, begärde 1959 Chrusjtjovs tillstånd att i KGBs arkiv förstöra alla dokumentära bevis för de direkta instruktioner som givits om likvideringen av krigsfångna polska officerare i Katynskogen, nära Smolensk. Avslöjandet av Sjelepins begäran visar hur arkiven gallrats. Och det faktum att så känsliga dokument i KGBs arkiv kunde förstöras får mig att tro att något liknande har skett med Wallenbergdossierna. Men det skulle vara svårt också för den mest beslutsamme pappersförstörare att göra sig av med alla kopior i alla arkiv, särskilt då i presidentarkiven.

Sjelepins rapport om förstörandet av dossierna om de 21 857 polska officerare som avrättades 1940 i Katyn och andra krigsfängeläger släpptes ur de topphemliga arkiven först i oktober 1992, tillsammans med det brev från Berija till Stalin där han rekommenderar att de polska officerarna skall avrättas.¹ Nu har dokument om Katyn dykt upp i arkiven, men de offentliggörs bara selektivt.

Delar av mysteriet kvarstår fortfarande. De dokument president Jeltsin utlämnade till den polske presidenten Lech Walesa var ofullständiga och i form av fotokopior, inte original. Men polackerna accepterade gesten som ett tecken på Sovjetunionens villighet att erkänna Polens suveränitet. De dokument som frisläpptes ur KGBs arkiv avslöjar inte planläggningen och utförandet av den brottsliga operationen. Inte ens de som i likhet med Vasilij Zarubin var aktivt sysselsatta med att rekrytera polska officerare som agenter hade någon aning om vad som väntade de fångar de inte avlägsnade ur lägren. Självtrodde jag på den officiella versionen, nämligen att lägren med polska fångar föll i tyskarnas händer och att tyskarna avrättade dem. Det som övertygade mig var publicerandet av arkivmaterial som visade att några av offren skjutits med tysk ammunition. Senare misstänkte jag snarare att officerarna av tyskarna begravts i någon massgrav för sovjetiska offer för någon av våra utrensningar före kriget.

¹ I ett topphemligt brev daterat den 5 mars 1940 (se Appendix 5 - nedan) hävdar Berija att de polska officerarna i lägren "försöker fortsätta sina kontrarevolutionära verksamheter" och bör ställas inför särskilda tribunaler som borde pröva fallen "utan att kalla de fängslade och utan att meddela åtal" och därefter "på dem tillämpa det yttersta straffet: arkebusering". Medan Hitler och Stalin delade upp sina inflytandesfärer i östra Polen och i Baltikum efter pakten mellan Molotov och Ribbentrop internerades tusentals polska officerare och civila av den sovjetiska armén. Stalin och hans politbyrå ville lamslå den polska eliten och ledarklassen och avrättade därför systematiskt nära 26 000 fångar. Detta följdes av att 1,2 miljoner polska civila deporterades till Sibirien och Centralasien. I april 1943 upptäcktes de massgravar i Katynskogen där polska officerare 1940 begravts efter att ha avrättats, och Stalin försökte lägga skulden för massakern på den tyska armén. Sovjetunionen förnekade sin skuld till Katyn ända tills president Boris Jeltsin i oktober 1992 offentliggjorde bevismaterialet.

I polsk television den 20 oktober 1992 kallade president Lech Walesa Jeltsins handling för "ett sanningstest". För en detaljerad diskussion av frågorna mellan Jeltsin och Gorbatjov och den inre sovjetiska maktkampen, se Louisa Vinton: "The Katyn Document: Politics and History", RFE/RFL Research Report, vol 2, nr 4, 22 januari 1993, sid 19-31.

Michail Maklarskij, under krigsåren underställd mig som chef för den vitryska enheten på gerillakrigsdirektoratet, var välkänd för sin pratsamhet men avslöjade aldrig för någon att han varit ansvarig för att förstöra registerkorterna på polska krigsfångar i närheten av Charkov. Sannolikt kände han till de polska officerarnas öde. Jag förmodar att också Leonid Rajchman kände till vad som hänt dem, eftersom han ansvarade för förhandlingarna med de polska myndigheterna när den polska armén bildades i Sovjetunionen hösten 1941. I juli 1941, en månad efter den tyska invasionen i Sovjetunionen, beviljade Stalin alla återstående polska krigsfångar amnesti, förutsatt att de lät värva sig till den polska armén under general Anders.

Rajchman, som dog 1991, avslöjade aldrig någonting för mig om sin inblandning i Katyn. Första gången jag hörde antydningar om att vi skulle ha dödat polska officerare var 1988, och min sagesman då var generalmajor Vjatjeslav Kevorkov, då biträdande TASS-chef.² Han sade att Valentin Falin, då direktor för det sovjetiska kommunistpartiets internationella avdelning, på 1970-talet råkat i onåd hos KGB-chefen Jurij Andropov för att han visat sig intresserad av Katynaffären och föreslagit att utredningen skulle återupptas. Jag häpnade över Kevorkovs antydan att vår högsta myndighet, nämligen kommunistpartiets centralkommitté, skulle vara ovillig att låta sanningen om Stalins mord på de polska officerarna komma i dagen.³

När jag arresterades 1953 anklagades jag för att ha förgiftat hundratals människor som lurats in i särskilda säkrade lägenheter och hus. Dessa massmord på personer som var oönskade av Berija och hans medbrottslingar påstods jag ha dolt och senare framställt som dödsfall genom olyckshändelser. Trots den monstruösa anklagelsen angavs inga namn på mina offer vare sig i åtalet mot mig eller i rättens dom, något som strider mot alla grundläggande rättsprinciper. Frånvaron av detaljer både vad beträffar brotten och offren är inte slumpmässig eftersom de så kallade speciella uppdrag jag utförde — elimineringen av dubbelagenter och politiska motståndare till Stalin, Molotov och Chrusjtjov inom Sovjetunionen 1946 och 1947 - utfördes på regeringens direkta order. Berija hade ingenting med dessa operationer att göra. Abakumov, som var den som å regeringens vägnar gav ordena, åtalades inte som ansvarig för några av de konkreta fall där jag verkligen utförde hans order. Men just de fallen var av

² Kevorkov har lämnat KGB men arbetar fortfarande åt TASS i Bonn och Wien.

³ Bland de Katyndokument som utlämnades till den polska regeringen den 14 oktober 1992 fanns en rapport från Falin, daterad 6 mars 1989 och ställd till partiets centralkommitté, samt ett gemensamt memorandum från Falin, utrikesminister Eduard Sjevvardnadze och KGB-chefen Vladimir Krjutjkov daterat 22 mars 1989. Bägge dokumenten betonar behovet av en lösning på Katynproblemet och varnar för att "Katynproblemet har blivit alltmer akut". Memorandumet av den 22 mars föreslår att problemet bör lösas: "Det mest sannolika är att vi inte kommer att kunna undvika att förklara dessa tragiska händelser i det förflutna för den polska ledningen och allmänheten. I detta fall är tiden inte vår allierade. Kanske vore det bäst att förklara vad som verkligen hände och specifikt vem som bar ansvaret för det som hände, och därmed låta saken bero. Priset för ett sådant agerande skulle till syvende og sist bli lägre än den skada som åsamkas av vår handlingsförklaring."

Inte förrän i april 1990 medgav Michail Gorbatjov Sovjetunionens skuld i enlighet med ett manuskript föreslaget av Falin och skrivet i slutet av februari 1990.

"Följande version tycks medföra lägsta kostnad:

Informera W Jaruzelski (Polens president) om att vi under en grundlig genomgång av de relevanta arkivmaterialen inte kunnat finna några direkta bevis (order, direktiv etc) som skulle göra det möjligt för oss att bestämma vare sig exakt datum för eller de specifika gärningsmännen i Katyntragedin. Däremot fann vi indikationer som undergräver trovärdigheten hos N Burdenkos rapport (den officiella sovjetiska versionen från 1944). På grundval av dessa indikationer kan slutsatsen dras att de polska officerarnas död i Katynområdet var NKVDs verk och att Berija och Merkulov personligen bar ansvaret."

Att Katyndokumenten offentliggjordes kom som resultatet av en våldsamt politisk strid mellan Jeltsin och Gorbatjov. Jeltsin begagnade dokumentens offentliggörande för att påpeka att Gorbatjov känt till dem sedan 1989 men fortsatt att tåga. Polackerna valde att ignorera dispyten mellan Gorbatjov och Jeltsin. I en intervju i oktober 1992 sade Walesa: "Vad som spelar någon roll för mig personligen är inte vilket ögonblick Jeltsin valde att agera, utan att han verkligen gjorde det, vilket radikalt ändrat hela den atmosfär som omger vårt ömsesidiga förhållande." Vinton: "The Katyn Documents".

överordnad betydelse och de fakta som motiverade avrättningarna var välkända både för utredningsgrupperna och regeringen.

(Ur *Direktoriet* s. 498-500)

Appendix 5: Orsaken till massakern i Katynskogen

Brev från Berija till Stalin av den 5 mars 1940

Följande brev till Stalin avslöjar att Berija rekommenderade att polska officerare och andra fångar skulle avrättas av skälet att de var ”förhårdade och kompromisslösa fiender till sovjets överhöghet”. Brevets förslag godkändes för genomförande med Stalins, Kliment Vorosjilovs, Vjatjeslav Molotovs och Anastas Mikojans namnteckningar. I marginalen tillskrevs: ”Kalinin tillstyrker” och ”Kaganovitj tillstyrker”. Brevet undanröjer det femtioåriga mysteriet om vem som gav order om massakern på 25 700 polska krigsfångar som gripits under efterspelet till Molotov-Ribbentroppakten.

Nedanstående översättning publicerades i RFE/RL Research Report, vol 2 nr 4 (22 januari 1993), sid 22, och trycks om med tillstånd.

HEMLIGT 5 mars 1940

Sovjetiska inrikesfolkkommissariatet Mars 1940

Moskva

Till kamrat Stalin:

Ett stort antal före detta officerare i polska armén, före detta tjänstemän vid den polska polisen och de polska underrättelsetjänsterna, medlemmar av polska nationalistiska och kontrarevolutionära partier, medlemmar av avslöjade kontrarevolutionära motståndorganisationer, flyktingar och andra, samtliga svurna fiender till sovjetisk överhöghet [och] fulla av hat mot sovjetsystemet, hålls för närvarande fångna i krigsfängeläger administrerade av sovjetiska NKVD och i fängelser i de västra distrikten av Ukraina och Belarus [Vitryssland].

De militära och polisiära officerarna i lägren försöker fortsätta sin kontrarevolutionära verksamhet och bedriver antisovjetisk agitation. Samtliga väntar de enbart på att frigges för att aktivt ansluta sig till kampen mot sovjetmakten.

NKVDs organ i Ukrainas och Belarus västliga distrikt har avslöjat ett antal kontrarevolutionära rebellorganisationer. Tidigare officerare i den polska armén och polismän liksom gendarmer har spelat aktiva, ledande roller inom alla dessa organisationer.

Bland de fångslade flyktingarna och statsgränskränkarna har ett betydande antal personer identifierats som tillhöriga kontrarevolutionära spion- och motståndorganisationer.

14 736 före detta officerare, statstjänstemän, markägare, polismän, gendarmer, fångvaktare, gränsregionsbosättare [osadniki] och underrättelseofficerare (över 97% av dem är polacker) hålls i krigsfängeläger. Det angivna antalet exkluderar soldater och underofficerare.

Bland dem finns:

Generaler, överstar och överstelöjtnanter 295

Majorer och kaptener 2 080

Löjtnanter, underlöjtnanter och fänrikar 6 049

Officerare och underofficerare vid polisen, gränstrupperna och gendarmeriet 1 030

Övriga poliser, gendarmer, fängelsevakter och underrättelseofficerare 5 138

Statstjänstemän, markägare, präster och gränsregionboende 144

18 632 gripna personer hålls i fängelser i de västra regionerna av Ukraina och Belarus (10 685 av dem är polacker). De innefattar:

Före detta officerare 1207

Före detta underrättelseofficerare vid polis och gendarmeri 5 141

Spioner och sabotörer 347

Före detta markägare, fabriksägare och statstjänstemän 465

Medlemmar av skilda kontrarevolutionära och motståndorganisationer och övriga kontrarevolutionära element 5 345

Flyktingar 6 127

Med hänsyn till att samtliga är förhårdade och kompromisslösa fiender till sovjetisk överhöghet, betraktar NKVD det som nödvändigt:

1. Att instruera sovjetiska NKVD att inför specialtribunaler pröva

1) skulden hos de 14 700 före detta polska officerare, statstjänstemän, polisofficerare, underrättelseofficerare, gendarmer, gränsregionbosättare och fängelsevakter som förvaras i krigsfängeläger

2) liksom skulden hos de 11 000 medlemmarna av skilda kontrarevolutionära spionage- och sabotageorganisationer, före detta markägarna, fabriksägarna, före detta polska officerarna, statstjänstemännen och flyktingarna som arresterats och hålls i fängelser i de västra distrikten av Ukraina och Vitryssland och för dem alla utdöma det strängaste straffet: arkebusering.

2. Målen bör prövas utan att de fängslade hörs eller åtalas; dokumentation rörande utredningens avslutande och åtföljande dom [bör utfärdas] som följer:

a) för personer i krigsfängeläger i form av certifikat utfärdade av sovjetiska NKVDs administration för krigsfångeangelägenheter;

b) för arresteranter i form av certifikat utfärdade av sovjetrepubliken Ukrainas NKVD och av sovjetrepubliken Vitrysslands NKVD.

3. Målen bör föreläggas inför och domarna utfärdas av en tremanna-tribunal sammansatt av kamraterna Merkulov, Kabulov och Basjtakov.

Sovjetunionens inrikesfolkkommissarie
L Berija

Lästips

Se även Anders Hagström: [Katynmassakern](#)